

УДК 37.013.42:364.682.42

ОСВІТА ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ БЕЗДОМНИХ

Бейгер Г.

У статті розглядається питання безпритульності як складна соціальна проблема, яка характеризується не тільки нестачею житла, а й довготривалим безробіттям, психічними та соціальними функціональними розладами. На прикладі Поморського воєводства нами представлено результати дослідження діагностичної професійної ситуації бездомних осіб і їх готовність до впровадження змін у своє життя. Професійна допомога бездомним особам передбачає освітню діяльність, спрямовану на здобуття кваліфікації і професійної компетенції, а також працевлаштування.

Ключові слова: бездомний, безпритульність, суспільно-професійна активізація, освіта.

В статье беспризорность рассматривается как сложная социальная проблема, которая характеризуется не только отсутствием жилища, но и длительной безработицей, психическими и социальными функциональными расстройствами. На примере Поморского Воеводства представлено результаты диагностического исследования профессиональной ситуации бездомных лиц и их готовность к внедрению изменений в свою жизнь. Профессиональная помощь бездомным лицам предусматривает образовательную деятельность, направленную на получение квалификации и профессиональной компетенции, а также трудоустройство.

Ключевые слова: бездомный, беспризорность, общественно-социальная активизация, образование.

The article deals with the issue of homelessness as a complex social problem that is characterized not only by the lack of housing but also by long-term unemployment and mental and social dysfunction. On the example of the Pomeranian Voivodship, the results of research on diagnosing the occupational situation of homeless people and their willingness to make changes with their lives were presented. Professional help to homeless people envisages educational activities aimed at obtaining qualifications and competences and obtaining employment.

Key words: homelessness, homelessness, socio-occupational activation, education.

Bezdomność – bezdomny

Bezdomność to poważny problem społeczny, który w Polsce nasila się szczególnie po 1989 r. Według *Nowej Encyklopedii Powszechnej* bezdomność to "zjawisko społeczne polegające na braku domu lub miejsca stałego pobytu gwarantującego jednostce lub rodzinie poczucie bezpieczeństwa, zapewniającego schronienie przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb na poziomie uznawanym w danym społeczeństwie za wystarczający"¹. Ze względu na indywidualne uwarunkowania i sytuację osoby wyróżnia się "(...) bezdomność dobrowolną, będącą wynikiem wyboru takiego właśnie stylu życia, bezdomność spowodowaną przyczynami obiektywnymi, niezależnymi od człowieka, bezdomność będącą wynikiem rozwoju cywilizacyjnego"². Bezdomni postrzegani w kategoriach socjologicznych "to ludzie bez wystarczającego schronienia, którzy żyją w schroniskach lub innych pomieszczeniach pomocniczych, jako korzystający z nich bez umowy najmu. Bezdomnych zalicza się do "grupy osób ze szczególnymi trudnościami społecznymi"³. L. Stankiewicz podkreśla, że

¹ Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, t.1, Warszawa 1996, s. 433.

² Tamże.

³ *Leksykon pojęć socjologicznych: wybrane terminy z polskiej i niemieckiej polityki społecznej i pracy socjalnej*, red. G. Firlić-Fesnak, B. Szatur-Jaworska, Warszawa 1995.

"bezdomność jest złożonym zjawiskiem społecznym i osobowościowym stanem bezdomnego człowieka warunkowanym przez różne przyczyny i przez fakt braku schronienia, spełniającego elementarne warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne"⁴. Natomiast A. Przyemeński zwraca uwagę, iż obok faktu braku posiadania dachu nad głową "bezdomność zawsze wiąże się z głębokim upośledzeniem psychicznego i społecznego funkcjonowania człowieka"⁵. Jak wynika ze sprawozdań Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej liczba osób bezdomnych w Polsce w ostatnich latach wynosiła:

- w 2010 r. – 43 083,
- w 2013 r. – 30 712,
- w 2015 r. – 36 161 (wzrost o 5 449 w stosunku do 2013 r.)⁶,
- w 2017 r. (dane na m-c marzec) – 33 400 (w tym 1 200 dzieci)⁷.

W największych miastach przebywa 13 428 osób bezdomnych, z czego 2 516 w Warszawie, zaś w woj. mazowieckim 4 626 osób bezdomnych.

Za bezdomne uważane są osoby:

- 1) "korzystające ze schronienia w różnego rodzaju ośrodkach udzielających im pomocy, a także zaspokajające swoje potrzeby para mieszkaniowe w różnego rodzaju obiektach niemieszkalnych lub pozostające pod gołym niebem;
- 2) mające lub niemające zameldowania w jakimś pomieszczeniu mieszkalnym, jeżeli ich faktyczna sytuacja mieści się w ramach określonych w definicji bezdomności;
- 3) tylko osoby z obywatelstwem polskim oraz mające zwolnienie na pobyt stały w Polsce lub status uchodźcy (także w czasie procedury starania się o ten status);
- 4) tylko osoby dorosłe lub te dzieci, które znajdują się w sytuacji bezdomności wraz ze swoimi rodzicami lub prawnymi opiekunami"⁸.

Przyczyny bezdomności

Problem bezdomności rzadko wiąże się wyłącznie z jedną przyczyną, a najczęściej jest to zjawisko społeczne powodowane wieloma przyczynami i okolicznościami. Wśród przyczyn wywołujących zjawisko bezdomności dominują czynniki społeczne takie, jak:

- bezrobocie;
- przyczyny ekonomiczne (ubóstwo – dochody poniżej minimum socjalnego);
- likwidacja hoteli robotniczych;
- brak zakładów opiekuńczych dla osób niepełnosprawnych intelektualnie i z zaburzeniami psychicznymi, które nie wymagają opieki szpitalnej;
- brak miejsc w domach pomocy społecznej dla emerytów, rencistów i starców (przyjmowane są do tych placówek osoby przewlekłe chore, które nie są w stanie funkcjonować samodzielnie);
- brak kontynuacji opieki nad usamodzielnionymi wychowankami pieczy zastępczej, którzy nie mieli zapewnionych mieszkań;
- brak ośrodków dla części osób zarażonych wirusem HIV⁹;
- czynniki związane z patologią i chorobami (alkoholizm, przewlekłe choroby somatyczne i psychiczne);
- przyczyny natury psychologicznej;
- przyczyny natury prawnej (np. bezdomność spowodowana eksmisją osób, które mają długi i zaległości w opłatach czynszowych)¹⁰.

⁴ L. Stankiewicz, *Zjawisko bezdomności. Etapy przechodzenia w stan bezdomności*, "Auxilium Sociale" 1999, nr 1-2, s. 24-33.

⁵ A. Przyemeński, *Bezdomność, polityczno-społeczne definicje i formy zjawiska*, "Praca Socjalna" 1998, nr 4, s. 3.

⁶ www.misja.com.pl/liczba-osob-bezdomnych-w-2015/.

⁷ wyborcza.pl/7,75398,21508817,policzyli-polskich-bezdomnych-wsrod-nich-ponadtysiac-dzieci.html.

⁸ A. Przyemeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001, s. 29.

⁹ Za: A. Duracz-Walczak, *Przyczyny wchodzenia w bezdomność i pozostawiania bezdomnym*, w: *W kręgu problematyki bezdomności polskiej*, red. A. Duracz-Walczak, Warszawa-Gdańsk 2002-2002, s. 40.

¹⁰ Za: B. Bartosz, E. Błażej, *O doświadczeniu bezdomności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1995, s. 11.

W praktyce spłot kilku z wymienionych czynników w połączeniu z pewnymi cechami osobowości stanowi zarzewie problemu bezdomności i decyduje o wyborze włóczęgowskiego stylu życia związanego z ciągłym poszukiwaniem miejsca pobytu w pomieszczeniach niemieszkalnych. Taka decyzja niejako automatycznie wpływa na zdecydowane obniżenie standardu życia osoby bezdomnej, naraża ją na problemy zdrowotne i wyłącza z pełni życia społecznego.

Wśród województw w Polsce na uwagę zasługuje województwo pomorskie, w którym od lat rozwija się formy pomocy osobom bezdomnym dzięki działalności organizacji pozarządowych, które podejmują działania systemowe w zakresie rozwiązywania tego, jakże ważnego, problemu społecznego. Badania przeprowadzone w woj. pomorskim (choć trochę odległe w czasie) pokazują, w jakich miejscach zatrzymywali się badani bezdomni.

Tabela 1

Miejsca pobytu osób bezdomnych w woj. pomorskim w 2011 r.

Miejsca pobytu	2011 r.	
	N	%
placówka	1438	50,3
działki i altany	409	14,3
miejsca niemieszkalne	476	16,6
miejsca wspierane, mieszkania wynajmowane	190	6,6
szpital	173	6,1
zakład penitencjarny	169	5,9
kątem u znajomych	–	–
izba wytrzeźwień	–	–
Ogółem	2729	100,0

Źródło: M. Dębski, *Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. Na podstawie wyników badań socjodemograficznych w 2011r.*, "Forum. O bezdomności bez lęku", Rok IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 123.

Wyniki zamieszczone w tabeli wskazują, iż zdecydowana większość – bo 50,3% bezdomnych trafia do placówek tj. noclegowni, schronisk i domów dla osób bezdomnych. Znacznie mniejsze grupy przebywają na terenach działkowych i altanach (14,3%), w miejscach niemieszkalnych (16,6%) oraz ze względu na indywidualną sytuację zdrowotną w szpitalu (6,1%) czy przypadku osób karanych w zakładzie penitencjarnym (5,9%). Z zebranych danych jasno wynika, że sytuacja tych osób jest wyjątkowo trudna i że bez fachowej pomocy nie będą mogły jej pokonać.

Tabela 2

Wiek dorosłych osób bezdomnych w woj. pomorskim w 2011 r.

Wiek osób bezdomnych w latach	N	%
do 30	195	7,2
31–40	309	11,4
41–50	564	20,8
51–60	1082	40,0
powyżej 60	555	20,5
Ogółem	2705	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Dębski, *Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. Na podstawie wyników badań socjodemograficznych*

w 2011r., "Forum. O bezdomności bez lęku", Rok IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 118.

Bezdomni to w większości osoby powyżej 40 r. życia. Największą grupę w całej populacji stanowią osoby w przedziale wiekowym od 51 do 60 lat (40,0 %) oraz w wieku 41–50 lat (20,8 %) i powyżej 60 lat (20,5 %), a więc takie osoby, które powinny mieć za sobą pewien staż zawodowy i doświadczenie życiowe.

Wizerunek osób bezdomnych

Jak wynika z badań i analizy literatury przedmiotu osoby w sytuacji bezdomności cechuje:

- brak umiejętności rozwiązywania problemów,
- bierna postawa,
- mała wydolność życiowa (brak inicjatywy),
- brak umiejętności ułożenia sobie życia w inny sposób,
- skłonności do ucieczki przed odpowiedzialnością i aktywnym życiem,
- chęć życia według własnych reguł,
- chęć życia wolnym (mylenie bierności z wolnością),
- skłonność do izolowania się od otoczenia,
- niechęć do zajmowania "określonego miejsca w strukturze społecznej"¹¹,
- brak umiejętności zdobywania i utrzymania pracy,
- powolne tempo pracy.
- brak ambicji,
- brak myślenia perspektywicznego (planowania przyszłości),
- brak głębszych zainteresowań,
- brak umiejętności poświęcania się (częsty powód rozpadu rodziny)¹²,
- brak obiektywizmu w ocenie swojej sytuacji,
- utrata lub zaburzenia tożsamości społecznej,
- anomia, czyli "stan niepewności (bezradności, zagubienia, rozchwiania, napięcia),
- przejawiający się w istotnych płaszczyznach relacji człowiek – świat"¹³,
- nieufność wobec norm, wartości społecznych i instytucji,
- brak akceptacji samego siebie, rozchwianie emocjonalne,
- trudności w dokonywaniu wyborów i podejmowaniu decyzji¹⁴.

Badania E. Błażej i B. Bartosz pokazały, że stosunek społeczeństwa do osób bezdomnych jest zdecydowanie negatywny, co wyrażane jest określeniami: "nieroby", "kryminaliści", "dewianci", "złodzieje", "cwaniacy", "ludzie z marginesu"¹⁵, "degeneraci", "lumpy"¹⁶. Natomiast badania przeprowadzone przez B. Szluz wśród bezdomnych kobiet pokazały, że w relacjach pomiędzy kobietami znajdującymi się w sytuacji bezdomności pojawiły się określenia zarówno pozytywne, np.: "fajne", "ciepłe", "kochane", "dobre", "wyrozumiałe", "serdeczne", "wesołe", "lojalne", jak i negatywne: "bezaradne", "zepsute", "kłótlive", "znerwicowane", "konfliktowe", "zgryźliwe", "nieżyczliwe", "wredne", "samolubne", "leniwe", "pijaczki", "alkoholiczki", "degeneratki", "margineski", "osoby z rodzin patologicznych"¹⁷. W opiniach społecznych dominuje zatem obraz osoby bezdomnej jako brudnej, chorej, uzależnionej od alkoholu, co wyraźnie wskazuje na fakt, iż jest to grupa stygmatyzowana i poważnie zagrożona wykluczeniem społecznym. Dodatkowo ten niepocholebny wizerunek wzmacnia przekonanie o ich braku odpowiedzialności za siebie i swoją rodzinę, braku zaradności życiowej, lenistwie i wygodnictwie. Traktowani są jako outsiderzy, którzy całkowicie wyłączają się z pełnienia jakichkolwiek ról społecznych wymagających poświęcenia i zaangażowania, a więc dystansują się od obowiązków rodzinnych, zawodowych i obywatelskich. Są więc w

¹¹ D. Piekut-Brodzka, *Bezdomni z wyboru a praca socjalna, w: Praca socjalna służbą człowiekowi*, red. L. Malinowski, M. Orłowska, Wyd. Akademickie "Żak", Warszawa 1998, s. 81–83.

¹² Tamże, s.82-87.

¹³ K. Szafraniec, *Anomia, przesilenie tożsamości. Jednostka i społeczeństwo wobec zmian*, Toruń 1986, s.133.

¹⁴ Tamże, s. 133–134.

¹⁵ E. Błażej, B. Bartosz, *O doświadczeniu...*, dz. cyt., s. 49–50.

¹⁶ J. Śledzianowski, *Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta a bezdomność*, Wydawnictwo Rubikon, Wrocław 1995, s. 279.

¹⁷ B. Szluz, *Bezdomne kobiety w opinii bezdomnych kobiet*, "In seminare. Poszukiwani Naukowe", c. 30, s. 111.

odbiorze społecznym postrzegani jako ludzie o najniższym statusie społecznym, niskim poziomie wykształcenia, którym ta sytuacja odpowiada i rzadko podejmują działania na rzecz wyjścia z sytuacji bezdomności.

Czas pozostawania w takim położeniu ma też wpływ na rokowania co do możliwości pokonania tego problemu przy pomocy wyspecjalizowanych służb. P. Olech wyodrębnił trzy kategorie osób bezdomnych: dobrze, średnio i słabo rokujących. Z tej klasyfikacji wynika, że najlepiej rokują osoby młode, krótko pozostające w sytuacji bezdomności, ogólnie zdrowe i bez uzależnień. Gorsze rokowania co do wyjścia z problemu dotyczą osób ze średnim stażem bezdomności, w średnim wieku, mające kwalifikacje i doświadczenie zawodowe, z nieuregulowaną sytuacją prawną i rodzinną, uzależnione od alkoholu, lecz niepijące; sprawne fizycznie, z problemami psychicznymi i w znacznym stopniu uzależnione od pomocy. Najsłabiej rokują osoby w wieku poprodukcyjnym z niskim poziomem wykształcenia lub kwalifikacjami zawodowymi nieadekwatnymi do potrzeb rynku pracy, z nieuregulowaną sytuacją prawną i brakiem kontaktów z rodziną. W tej grupie często zdarzają się osoby wielokrotnie karane, uzależnione od różnych środków psychoaktywnych, a więc będące ogólnie w trudnej sytuacji zdrowotnej i uzależnione od pomocy¹⁸.

Syndrom bezdomności, podobnie jak choroba alkoholowa, ma określone fazy potwierdzające stopień zaawansowania problemu:

– faza wstępna (0–2 lata) – charakteryzuje się brakiem stałego miejsca pobytu, bezdomny okresowo zatrzymuje się u różnych znajomych; słabną kontakty z rodziną, chociaż bezdomny nadal jest zameldowany na stałe w swoim dawnym domu; nie traktuje siebie jako osoby bezdomnej, więc nie korzysta z pomocy schronisk czy noclegowni i czasem nocuje na klatkach schodowych; ma nadzieję na powrót do rodziny po znalezieniu pracy;

– faza ostrzegawcza (2–4 lata) – pomimo dotychczasowych doświadczeń nadal uważa, że powrót do rodziny jest możliwy; więzi rodzinne słabną, a wzrasta identyfikacja ze środowiskiem osób bezdomnych; w czasie mrozów bezdomny korzysta ze schronisk i noclegowni; zdarza się mu wchodzić w bliskie relacje nieformalne i uzyskiwać czasowe zameldowanie u tych osób, co powoduje, że nie czuje się bezdomny;

– faza adaptacyjna (4–6 lat) – coraz silniejsze więzi ze środowiskiem osób bezdomnych, zna zasady funkcjonujące w nich oraz w miejscach, gdzie nocuje, tj. na dworcach kolejowych, w schroniskach oraz gdzie uzyskuje pomoc (jedzenie, odzież); coraz bardziej przyzwyczajają się do swojej sytuacji, uważa ją za wyjątkową; następuje poczucie krzywdy i rozwój uzależnienia od alkoholu z sięganiem po alkohole niekonsumpcyjne włącznie; maleje na tym etapie liczba prób wychodzenia z bezdomności;

– faza chroniczna (6–10 lat) – pełne przystosowanie do sytuacji bezdomności; całkowite zerwanie kontaktów z rodziną; część bezdomnych mieszka w schroniskach i tam swoją pracą opłaca swój pobyt (mieszkanie i jedzenie), inni wędrują po kraju w poszukiwaniu prac sezonowych w rolnictwie, ogrodnictwie czy budownictwie i wówczas mieszkają u pracodawców; osoby uzależnione od alkoholu, by nie utracić prawa do zamieszkiwania w schronisku, starają się rozpocząć ciągi alkoholowe poza schroniskiem;

– faza bezdomności trwałej (10 i więcej lat) – następuje zupełny brak motywacji do podejmowania prób wychodzenia z bezdomności i przystosowanie do życia w warunkach schroniska; osoba bezdomna nie potrafi już funkcjonować w społeczeństwie; w tej fazie powrót do samodzielnego funkcjonowania jest najtrudniejszy, ale możliwy¹⁹.

Instytucje państwowe i organizacje pozarządowe jako organizatorzy pomocy bezdomnym

Artykuł 48a ustawy z 2015 r.²⁰ ustala katalog placówek zapewniających osobom w sytuacji bezdomności schronienie, a wśród nich: ogrzewalnie, noclegownie, schroniska,

¹⁸ P. Olech, *Standardy etyczne w pracy z osobami bezdomnymi*, "Pomost – pismo o bezdomności bez lęku", red. P. Olech, M. Plona, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2006, s. 25.

¹⁹ "Pomost. Pismo samopomocy. Kompendium bezdomność a zdrowie. Informator dla instytucji służby zdrowia i pomocy społecznej", Gdańsk, grudzień 2006, s. 48.

²⁰ Ustawa z dn. 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej; Dz. U. z 4.09.2015 r., poz. 1310.

domy dla bezdomnych. Przyjęcie do tych placówek osób znajdujących się w trudnej sytuacji ma charakter tymczasowy i interwencyjny i nie wymaga przeprowadzenia rodzinnego wywiadu środowiskowego ani wydania decyzji administracyjnej. Rejestr takich placówek prowadzi wojewoda i ogłasza corocznie do 30 czerwca jego aktualizację. Najwięcej zobowiązań przyjmują na siebie schroniska dla osób bezdomnych, które podpisują z bezdomnym kontrakt socjalny stanowiący podstawę zapewnienia tymczasowego całodobowego schronienia oraz pomocy w zakresie aktywizacji społeczno-zawodowej. Aktywizacja odbywa się w dużej mierze poprzez edukację, której celem jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu tych ludzi i doprowadzenie ich do stanu samodzielności życiowej. Przegląd placówek pomagających osobom w sytuacji bezdomności prezentuje tabela poniżej.

Tabela 3
Placówki udzielające pomocy osobom bezdomnym na terenie woj. pomorskiego

powiat	Typ placówki dla osób bezdomnych	Ilość placówek w powiecie	Organ prowadzący		Liczba miejsc		Standard usług		
			Inst. pomocy społecznej	organizacje pozarządowe	Ogółem	W tym mca dla			
							K	M	Dz
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Miasto powiatowe Gdańsk	ogrzewalnia	1		x	25	x	x		Miejsca siedzące; kontakt z pracownikiem socjalnym i streetworkerem.
	nodlegownia	4		x x x x	279+ 12		x x xx		Miejsca nodlegowe, 1 gorący posiłek; podstawowe art. higieniczne, odkażające, pomoc rzeczowa (odzież, obuwie); kontakt z terapeutą uzależnień, lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska.
	schronisko	5		x x x x x	356+ 29	x	xxx x	x	Miejsca nodlegowe, 3 posiłki dla dorosłych, 5 posiłków dla dzieci; kuchnia, stołówka, świetlica, palarnia, izolatka; kontakt z terapeutą uzależnień, lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska.

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	dom	6		x x x x x x	204+ 10	x x x x	x x	x x x	Miejsca noclegowe, 3 posiłki dla dorosłych, 5 posiłków dla dzieci; kuchnia, stołówka, świetlica, palarnia, izolatka; kontakt z terapeutą uzależnień, lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska.
	hostel	2		x x	15+ 2	x x	xx	x x	Miejsca noclegowe, wyżywienie własne lub 3 posiłki; kontakt z psychologiem, pedagogiem, prawnikiem i pracownikiem socjalnym.
Miasto powiatowe Gdynia	noclegownia	1		x	25 +5		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; stołówka, kuchnia, świetlica; kontakt z lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; pomoc lekarska, opieka duszpasterska.
	schronisko	4	x x	x x	162+ 33	x x	x x x	x x	Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; izolatka, stołówka, kuchnia, świetlica; kontakt z terapeutą uzależnień, muzykoterapeuta, fizjoterapeuta, opiekun do dzieci, lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska.
	dom	1	x		20+3	x	x	x	Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; izolatka, stołówka, kuchnia, świetlica; kontakt z terapeutą uzależnień, muzykoterapeuta, fizjoterapeuta, opiekun do dzieci, lekarzem, pielęgniarką, prawnikiem, psychologiem, pedagogiem, pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska.
Miasto powiatowe Słupsk	noclegownia	1		x	40+2 0		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z terapeutą uzależnień i pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	schronisko	1		x	24		x		Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z terapeutą uzależnień i pracownikiem socjalnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
	dom	1		x	55+10	x		x	Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
bytowski	noclegownia	2	x x		24+1 1 dst.	x	x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; kuchnia, świetlica; kontakt z psychologiem, pedagogiem, terapeuta uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką, pracownikiem socjalnym, radcą prawnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
chojnicki	schronisko	1	x		12+8		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; kuchnia, świetlica; kontakt z psychologiem, pedagogiem, terapeuta uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką, pracownikiem socjalnym, radcą prawnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
człuchowski	noclegownia	1	x		13+2		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; kuchnia, świetlica; kontakt z psychologiem, pedagogiem, terapeuta uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką, pracownikiem socjalnym, radcą prawnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	dom	2		x x	162+ 20	x	x	x	Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący (4 posiłki dla dzieci); izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
kartuski	noclegownia	1		x	10+5		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; kuchnia, świetlica; kontakt z psychologiem, pedagogiem, terapeuta uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką, pracownikiem socjalnym, radcą prawnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
	schronisko	2		x x	45+1 0	x	x	x	Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący (4 posiłki dla dzieci); izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
kwidzyński	dom	1		x	55		x		Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący (4 posiłki dla dzieci); izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
jęborski	noclegownia	1	x		20+10		x		Miejsca noclegowe, 2 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
malborski	schronisko	3		x x x	235+65		x x x		Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
starogardzki	schronisko i noclegownia	1		x	40		x		Miejsca noclegowe, 3 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
słupski	noclegownia	1		x	40+10		x		Miejsca noclegowe, 1 gorący posiłek; kuchnia, świetlica, izolatka, stołówka, palarnia; kontakt z psychologiem, pedagogiem, terapeuta uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką, pracownikiem socjalnym, radcą prawnym; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.
	schronisko	1		x	20+5	x	x		Miejsca noclegowe, 4 posiłki w tym 1 gorący; izolatka, stołówka, palarnia, kuchnia, świetlica; kontakt z prac. socjalnym, wolontariuszami, psychologiem, pedagogiem, terapeutą uzależnień, prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką; opieka duszpasterska; pomoc materialna: art. higieniczne i odkażające, odzież, obuwie.

Źródło; opracowanie własne na podstawie *Informatora o instytucjach niosących pomoc osobom bezdomnym w województwie pomorskim 2006*, "Pomost. Pismo Samopomocy. Kompendium. Bezdomność a Zdrowie. Informator dla instytucji służby zdrowia i pomocy społecznej", Gdańsk 2006, s.107–156.

Dane ujęte w tabeli stanowią przegląd instytucji prowadzonych zarówno przez ośrodki pomocy społecznej jak i organizacje pozarządowe w poszczególnych powiatach województwa pomorskiego, które niosą pomoc osobom bezdomnym. Do organizacji pozarządowych najbardziej aktywnych w zakresie organizacji pomocy osobom bezdomnym należą: Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta w Gdańsku, Gdańska Fundacja Kultury Chrześcijańskiej im. św. Brata Alberta, Pomorskie Centrum Pomocy Bliźniemu MONAR-MARKOT w Gdańsku, Towarzystwo Wspierania Potrzebujących "Przystań", Stowarzyszenie Opiekuńczo-Resocjalizacyjne "PROMETEUSZ", Stowarzyszenie Pomocy Osobom Wychodzącym na Wolność "EMAUS", Stowarzyszenie "WSPÓLNYMI SIŁAMI", Polski Czerwony Krzyż (Centrum Interwencji Kryzysowej), Chrześcijańskie Stowarzyszenie Dobroczynne, Stowarzyszenie Samopomocy "Krag". Natomiast placówki funkcjonujące w ramach systemu pomocy społecznej prowadzone były przez Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej. Wśród tych placówek znajdują się zarówno placówki doraźnej pomocy jak ogrzewalnia w Gdańsku i liczne noclegownie, jako zdecydowanie bardziej popularne formy pomocy, znajdujące się w większości powiatów za wyjątkiem powiatów: malborskiego, kwidzyńskiego i chojnickiego. Najwięcej powiatów (za wyjątkiem powiatu bytowskiego i lęborskiego) jest zainteresowanych tworzeniem placówek zapewniających opiekę i pomoc całodobową w postaci schronisk i domów oraz ośrodków. Placówką o najniższym standardzie jest ogrzewalnia, która zapewnia możliwość przebywania w niej w pozycji siedzącej ochronę przed zimnem szczególnie jesienią i zimą, a pobyt w nich nie wymaga skierowania. Pozostałe placówki wypracowały w ostatnich latach określone standardy usług i pomocy specjalistycznej. Adekwatnie do potrzeb osób bezdomnych wydawane są posiłki od 1 – jak to ma miejsce w noclegowniach – do 3 w domach i schroniskach, a nawet 5 – gdy przebywają w nich dzieci. Podopieczni mają zapewnione środki higieny osobistej i do prania odzieży, środki odkazające i przeciw wszawicy oraz możliwość otrzymania odzieży i obuwia stosownie do pory roku. W ramach pomocy specjalistycznej pensjonariusze placówek korzystają z konsultacji lekarskich, pomocy pielęgniarki, psychologa, pedagoga, prawnika, pracownika socjalnego, terapeuty uzależnień oraz opieki duszpasterskiej. Oferta usług zapewnianych osobom bezdomnych jest właściwa i odpowiada rzeczywistym potrzebom tych osób. Zaspokojenie tych potrzeb służy poprawie stanu zdrowia, samopoczucia, wyprowadza poprzez terapię z uzależnień, wpływa na poprawę samooceny. Jednakże do pełnej samodzielności tych osób niezbędna staje się edukacja, która stanowi ważny etap w drodze do uzyskania właściwego statusu społecznego.

Edukacja w reintegracji społeczno-zawodowej osób bezdomnych

Polski model zapobiegania wykluczeniu społecznemu osób bezdomnych wpisuje się w europejski model *staircase of transition* nazywany drabinkowym, który ustala kolejność i hierarchię form pomocy oferowanej osobom w sytuacji bezdomności tak, aby była ona skuteczna. Pomoc ta powinna mieć charakter ciągły i uwzględniać kolejność działań na rzecz wychodzenia tych osób z bezdomności poprzez racjonalne pokonywanie kolejnych poziomów potwierdzających ich determinację i zaangażowanie w wychodzenie z bezdomności oraz możliwość utrzymania się na kolejnych poziomach poprzez pokonywanie indywidualnych problemów tych osób. Punkt wyjścia po okazaniu podstawowej opieki i pomocy w placówkach stanowi etap związany z leczeniem i terapią uzależnień. W Europie i Stanach Zjednoczonych w ślad za tym idzie stosowana w praktyce metoda *housing first*, która za podstawę readaptacji społecznej osób bezdomnych uważa stałe mieszkanie ewentualnie nadzorowane i wspierane przez specjalistów, tj. lekarzy, pielęgniarki, terapeutów specjalizujących się w leczeniu uzależnień, pracowników socjalnych, psychiatrów, doradców zawodowych. W Polsce uzyskanie mieszkania własnego lub tzw. treningowego kończy reintegrację społeczną po zakończeniu etapu aktywizacji, w który wpisana jest szeroko pojęta edukacja będąca szansą na poprawę statusu społecznego osób bezdomnych i ich usamodzielnienie²¹.

²¹ W oparciu o założenia tej metody Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności opracowało standardy usług placówek dla osób bezdomnych; Por. A. Meller, E. Szczypior,

Za przedmiot analizy przyjęto badania diagnostyczne przeprowadzone przez Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności w 2011 r. w województwie pomorskim oraz próbowano odpowiedzieć na pytania: Jakie miejsce w systemie pomocy osobom bezdomnym zajmuje edukacja? W jakich formach jest organizowana? Czy tak zorganizowane działania edukacyjne mogą przyczynić się do aktywizacji zawodowej i reintegracji społecznej osób bezdomnych zagrożonych wykluczeniem społecznym?

Potrzeba edukacji w procesie reintegracji społecznej osób bezdomnych wynika z założeń polityki społecznej, w której podkreśla się zarówno jej aspekt socjalny jak i ekonomiczny. Z punktu widzenia ekonomii rozwiązywanie problemu bezdomności obciąża budżet państwa i stanowi wyzwanie, które – jak twierdzi Z. Bauman – "przybiera postać dostarczanych przez państwo, gwarantowanych przez państwo i promowanych lub forsowanych przez państwo zapomóg, uzależnionych od wysokości dochodu (...). Osoby nieprzychylnie temu rozwiązaniu wyrażają na ogół swój sprzeciw w podobnych kategoriach (pod hasłem: "Czy nas na to stać?"), wskazując na obciążenia finansowe nakładane na podatników"²². Rodzi to potrzebę intensyfikowania nie tylko działań w ramach interwencyjnych form opieki i pomocy w placówkach typu: noclegownia czy schronisko, ale przede wszystkim pracy edukacyjnej obejmującej zarówno kształcenie dające kwalifikacje zawodowe jak i oddziaływania wychowawcze kształtujące osobowość tych ludzi i przystosowujące ich do udziału w życiu społecznym. Poważną trudność w reintegracji osób bezdomnych stanowi niski poziom wykształcenia oraz kwalifikacji zawodowych oraz często długa przerwa w zatrudnieniu powodująca ich przeszkodę w dostosowaniu się do wymagań rynku pracy²³.

Tabela 4

Wykształcenie osób bezdomnych ze względu na płeć w 2011 r.

		Jakie jest Pana/i wykształcenie?							
			niepełne podstawowe	podstawowe	gimnazjalne	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe	ogółem
płeć	mężczyzna	N	52	789	34	1069	336	49	2329
		%	2,2	33,9	1,5	45,5	14,4	2,1	100,0
	kobieta	N	18	154	8	124	64	8	376
		%	4,8	41,0	2,1	33,0	17,0	2,1	100,0
Ogółem		N	70	943	42	1193	400	57	2705
		%	2,6	34,9	1,6	44,1	14,8	2,1	100,0

Źródło: M. Dębski, *Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. Na podstawie wyników badań socjodemograficznych w 2011r.*, "Forum. O bezdomności bez lęku", Rok IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 117.

Jak wynika z badań Pomorskiego Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności 37,5 % badanych bezdomnych, w tym 36,1 % mężczyzn i 45,8 % badanych kobiet to osoby z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym, 1,6 % z wykształceniem gimnazjalnym, a więc nie posiadające żadnych kwalifikacji zawodowych i nie spełniające współczesnych wymogów rynku pracy. Początki edukacji takich osób wymagają niejednokrotnie rozwijania umiejętności w zakresie czytania i pisania, komunikowania się z innymi ludźmi, a także zasad dbania o higienę osobistą, prowadzenia gospodarstwa domowego czy załatwiania spraw w urzędach. Sukcesy na polu tych podstawowych umiejętności mają szansę stać się czynnikiem motywującym do dalszej pracy nad sobą i zdobycia konkretnych uprawnień pozwalających na wykonywanie

Standard Pomocy Instytucjonalnej, w: Od ulicy do samodzielności życiowej. Standardy społecznej i zawodowej (re)integracji osób bezdomnych w sześciu sferach, red. A. Dębska-Cenian, P. Olech, Gdańsk 2008, s. 89–108.

²² Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004, s. 25–26.

²³ Zob. B. Szluz, *Znaczenie edukacji w przeciwdziałaniu marginalizacji społecznej osób bezdomnych, w: pedagogika wobec zagrożeń marginalizacją jednostek, grup i regionów, red. M. Chodkowska, A. Mach, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 214–215.*

wybranego zawodu. W przypadku 14,8 % osób z wykształceniem średnim oraz 2,1 % osób z wykształceniem wyższym wskazana jest aktualizacja wiedzy lub dodatkowe formy kwalifikacyjne, które pozwoliłyby dostosować się do obecnych potrzeb rynku pracy, ale też poprawić samoocenę osób w sytuacji bezdomności oraz wzmocnić poczucie własnej wartości.

Tabela 5

Praca zarobkowa osób bezdomnych według faz bezdomności (dane z 2011 r.)

Fazy bezdomności		Czy aktualnie pracuje Pan/i zarobkowo		Ogółem
		tak	nie	
faza wstępna	N	80	472	552
	%	14,5	85,5	100,0
faza ostrzegawcza	N	56	346	402
	%	13,9	86,1	100,0
faza adaptacyjna	N	50	334	384
	%	13,0	87,0	100,0
faza chroniczna	N	69	575	644
	%	10,7	89,3	100,0
faza długotrwałej bezdomności	N	62	618	680
	%	9,1	90,9	100,0
Ogółem	N	317	2345	2662
	%	11,9	88,1	100,0

Źródło: M. Dębski, Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s.149.

Spośród osób bezdomnych aż 88,1% nie pracuje, a więc stanowi obciążenie dla systemu pomocy społecznej. Najliczniejszą grupę w populacji badanej stanowią osoby w fazie chronicznej i fazie długotrwałej bezdomności, a więc najdłużej dotknięte tym problemem.

Tabela 6

Praca zarobkowa osób bezdomnych według wieku (dane z 2011 r.)

Wiek osób bezdomnych w latach		Czy aktualnie pracuje Pan/i zarobkowo		Ogółem
		tak	nie	
do 30	N	37	160	197
	%	18,8	81,2	100,0
31-40	N	57	248	305
	%	18,7	81,3	100,0
41-50	N	85	469	554
	%	15,3	84,7	100,0
51-60	N	118	975	1093
	%	10,8	89,2	100,0
powyżej 60	N	26	531	557
	%	4,7	95,3	100,0
Ogółem	N	323	2383	2706
	%	11,9	88,1	100,0

Źródło: M. Dębski, Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy

bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 160.

Podobny odsetek – tj. 88,1 % badanych nie pracuje zarobkowo, a więc jest na utrzymaniu państwa i nie jest w stanie łożyć na utrzymanie swojej rodziny. Do tej grupy badanych należą głównie osoby w wieku powyżej 40 lat.

Tabela 7

Zawód osób bezdomnych według wieku

Wiek osób bezdomnych w latach		Czy posiada Pan/i jakikolwiek zawód?		Ogółem
		tak	nie	
do 30	N	108	89	197
	%	54,8	45,2	100,0
31–40	N	217	86	303
	%	71,6	28,4	100,0
41–50	N	424	130	554
	%	76,5	23,5	100,0
51–60	N	852	239	1 091
	%	78,1	21,9	100,0
powyżej 60	N	388	167	555
	%	69,9	30,1	100,0
Ogółem	N	1 989	711	2 705
	%	73,7	26,3	100,0

Źródło: M. Dębski, Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 160.

Zaskakująco duży odsetek – bo 73,7 % to ludzie, którzy posiadają zawód, w tym 69,9 % stanowią osoby z grupy powyżej 60 roku życia, 78,1 % osoby powyżej 50 roku życia, 76,5 % osoby z grupy 31–40 lat. Nie posiada żadnego zawodu 26,3 % badanych, co stanowi wskazanie do podjęcia edukacji zawodowej.

Tabela 8

Gotowość osób bezdomnych do podjęcia pracy

Wiek osób bezdomnych w latach		Czy byłby Pan/i gotowy do podjęcia pracy jutro bądź w najbliższych dniach?		Ogółem
		tak	nie	
do 30	N	121	37	158
	%	76,6	23,4	100,0
31–40	N	171	67	238
	%	71,8	28,2	100,0
41–50	N	265	195	460
	%	57,6	42,4	100,0
51–60	N	442	501	943
	%	46,9	53,1	100,0
powyżej 60	N	91	419	510
	%	17,8	82,2	100,0
Ogółem	N	1 090	1 219	2 309
	%	47,2	52,8	100,0

Źródło: M. Dębski, Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy

bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 160.

Gotowość do podjęcia pracy wykazało 47,2 % badanych. Można domniemywać, iż była to populacja bezdomnych, którzy chcieliby zmienić swoje życie i podjąć współpracę w zakresie pomocy w wyjściu z problemu bezdomności. Pozostałe 52,8 % to osoby, wobec których należy podjąć działania wspierające służące stymulowaniu motywacji do podjęcia wybranych form edukacji w kierunku istotnym z punktu widzenia indywidualnych potrzeb osób w sytuacji bezdomności.

Tabela 9

Gotowość osób bezdomnych do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych

Wiek osób bezdomnych w latach		Czy w ciągu ostatniego roku uczestniczył/a Pan/i w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności?		Ogółem
		tak	nie	
do 30	N	56	138	194
	%	28,9	71,1	100,0
31–40	N	47	256	303
	%	15,5	84,5	100,0
41–50	N	48	503	551
	%	8,7	91,3	100,0
51–60	N	101	988	1 089
	%	9,3	90,7	100,0
powyżej 60	N	13	532	545
	%	2,4	97,6	100,0
Ogółem	N	265	2 417	2 682
	%	9,9	90,1	100,0

Źródło: M. Dębski, Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011, s. 160.

Realną gotowość do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych wykazało 9,9 % badanych, z czego największe zainteresowanie doskonaleniem w tym zakresie wykazali badani w wieku do 30 r. życia, a więc ludzie młodzi i krótko będący bezdomnymi. Badania diagnostyczne przeprowadzone w 2011 r. na terenie województwa pomorskiego wskazują, że niewielu spośród badanych bezdomnych uświadamia sobie znaczenie edukacji w ich życiu i w związku z tym wychodzenie z bezdomności będzie wymagało wszechstronnej pomocy przy współpracy wielu podmiotów i specjalistów.

Zasady organizowania edukacji osób bezdomnych regulują Traktat Amsterdamski w art. 136 i 137, Traktat z Maastricht oraz postanowienia szczytów w Nicei i Lizbonie zobowiązujące kraje Unii Europejskiej do walki z wykluczeniem społecznym. Rada Europejska w Nicei w 2000 r. ustaliła następujące cele działalności służącej zapobieganiu wykluczeniu społecznemu:

- 1) "ułatwianie dostępu do zatrudnienia oraz do środków, praw, dóbr i usług, które gwarantowałyby wszystkim warunki niezbędne do życia w godności;
- 2) zapobieganie ryzyku wykluczenia, m. in. przez eliminowanie sytuacji kryzysowych w rodzinie, które mogą prowadzić do uzależnień, bezdomności czy wykluczenia dzieci z systemu edukacji;
- 3) pomoc grupom najbardziej zagrożonym trwałym ubóstwem, wykluczeniem, np. emigrantom, niektórym mniejszościom etnicznym, osobom niepełnosprawnym, którym trzeba ułatwić dostęp m.in. do nowych technologii informatycznych;

4) mobilizacja, dialog i współdziałanie wszystkich instytucji zajmujących się na różnych szczeblach tą problematyką, a także partnerska współpraca z samymi osobami podlegającymi wykluczeniu²⁴.

Edukacja jest więc jedną z ważniejszych form przywracania godności człowieka, który aktualnie znajduje się w sytuacji bezdomności. Służy ona bezpośrednio ich reintegracji społecznej i zawodowej, która obejmuje działania samopomocowe, a zatem wymagające determinacji i zaangażowania ze strony bezdomnego zainteresowanego wyjściem z tej sytuacji. Zgodnie z art. 2 ust. 4 ustawy o zatrudnieniu socjalnym²⁵ reintegracja społeczna wiąże się z umiejętnością pełnienia ról społecznych, uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej w miejscu zamieszkania, zatrudnienia czy okresowego pobytu. Reintegracja zawodowa poprzez edukację wiąże się z odbudowaniem zdolności osoby bezdomnej do świadczenia pracy i samodzielnego funkcjonowania na rynku pracy²⁶.

Organizatorem usług edukacyjnych dla osób bezdomnych są w Polsce: centra integracji społecznej, kluby integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej oraz inne podmioty zajmujące się aktywizacją społeczno-zawodową. W województwie pomorskim działa 21 centrów integracji społecznej²⁷, w tym 4 utworzone przez burmistrzów miast, 3 przez wójtów gmin oraz 14 przez organizacje pozarządowe. Ponadto w woj. pomorskim funkcjonuje 12 klubów integracji społecznej oraz 2 zakłady aktywności zawodowej. Kluby integracji społecznej prowadzone są przez miejskie i gminne ośrodki pomocy społecznej (8 klubów) oraz organizacje pozarządowe (4 kluby).

Program działań województwa pomorskiego w zakresie aktywizacji zawodowej i społecznej poprzez edukację osób bezdomnych zagrożonych wykluczeniem społecznym obejmował:

- wspieranie (prawne, organizacyjne, szkoleniowe i finansowe) działalności centrów integracji społecznej, klubów integracji społecznej, zakładów aktywności zawodowej oraz innych podmiotów działających na rzecz aktywizacji społeczno-zawodowej (których celem nie jest działalność gospodarcza);
- organizowanie kursów i szkoleń umożliwiających zdobycie kwalifikacji i kompetencji zawodowych;
- organizowanie staży i zatrudnienia subsydiowanego w organizacjach pozarządowych i spółdzielniach socjalnych;
- rozwijanie kompetencji przydatnych na rynku pracy;
- poradnictwo psychologiczne, psychospołeczne, zawodowe;
- organizacja wsparcia środowiskowego w formie środowiskowej pracy socjalnej, centrów aktywizacji lokalnej, animacji lokalnej, steetworkingu, couchingu, treningu pracy.

Centra integracji społecznej mogą być tworzone przez jednostki samorządu terytorialnego w formie jednostki budżetowej lub samorządowego zakładu budżetowego, organizację pozarządową lub podmioty zajmujące się działalnością w zakresie aktywizacji społeczno-zawodowej²⁸. Rozpoczęcie określonej formy edukacji w centrach integracji społecznej poprzedza zazwyczaj rozmowa diagnostyczna z podopiecznym przeprowadzona przez doradcę zawodowego, której celem jest ustalenie zainteresowań, predyspozycji i doświadczenia zawodowego oraz motywacji do podjęcia szkolenia. Opinia doradcy zawodowego stanowi załącznik do Indywidualnego Programu Zatrudnienia Socjalnego. Dodatkowo dla uczestników szkoleń prowadzone są zajęcia warsztatowe

²⁴ A. Barczyk-Nessel, D. Nessel, *Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych część I – kontekst teoretyczny*, "Nauczyciel i Szkoła" 2013, nr 2 (54), s. 117; M. Zrałek, *Warunki mieszkaniowe w województwie śląskim jako czynnik marginalizacji i wykluczenia społecznego*, w: *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*, red. L. Frąckiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego w Katowicach, Katowice 2005, s. 321; W. Anioł, *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003, s. 125.

²⁵ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym; Dz. U. z 2015, poz. 1567.

²⁶ Tamże, art. 2, ust.5.

²⁷ Dane na podstawie rejestru jednostek organizacyjnych, którym został nadany status centrum integracji społecznej na dzień 5.09.2017 r. sporządzony przez wojewodę pomorskiego. W tym czasie – na koniec 2011 r. były w Polsce 74 centra integracji społecznej.

²⁸ Zgodnie z art. 3, ust. 3 pkt 1 i 3 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie; Dz. U. 2017, poz. 573.

obejmujące: autoprezentację, aktywizację zawodową, aktywne techniki poszukiwania pracy, doradztwo zawodowe, umiejętności w zakresie przygotowywania dokumentów aplikacyjnych oraz stymulowanie motywacji i kształtowanie świadomości jakości pracy. Zajęcia praktyczne w grupach edukacyjnych obejmują kursy zawodowe w warsztatach: krawieckim, ślusarskim, ogólnobudowlanym, stolarskim, gastronomicznym, konserwacji terenów zielonych, konserwacji powierzchni płaskich, opieki nad osobą zależną (dzieckiem, osobą starszą i niepełnosprawną) – według możliwości danej placówki. Podopieczni CIS²⁹ uczą się obsługi określonych maszyn, urządzeń i narzędzi, podstawowych technik ważnych dla wykonywania danego zawodu oraz konkretnych czynności. Warsztaty pełnią funkcję edukacyjną i uczą przedsiębiorczości np. usługowej czy wytwórczej na rzecz społeczności lokalnej. Uczestnicy szkoleń dodatkowo korzystają z pracowni języków obcych i komputerowych, gdzie mają dostęp do technologii informatycznych i nauki języków obcych, co czyni ich atrakcyjnymi na rynku pracy i poprawia poczucie własnej wartości³⁰. Osoby bezdomne w ramach zajęć w centrach integracji społecznej korzystają także z kursów uzupełniających, jak np.: Jak założyć działalność gospodarczą? Jak kształtować swój wizerunek? (nauka kształtowania dobrego stylu w wyglądzie zewnętrznym, stylizacji, wizażu), Internet jako źródło ofert pracy³¹. Zgodnie z ustawą o zatrudnieniu socjalnym³² centra integracji społecznej prowadzą także:

– " naukę planowania życia i zaspokajania potrzeb własnym staraniem, zwłaszcza przez możliwość osiągnięcia własnych dochodów przez zatrudnienie lub działalność gospodarczą;

– uczenie umiejętności racjonalnego gospodarowania posiadanymi środkami pieniężnymi";

– a także mogą prowadzić działalność wytwórczą, handlową lub usługową³³.

Kluby integracji społecznej to podmioty o charakterze terapeutycznym, dążące do zatrudnienia i samopomocy. Tworzone są przez gminy, ośrodki pomocy społecznej i organizacje pozarządowe. KIS³⁴ stanowią alternatywę dla CIS, ale też mogą działalność CIS uzupełniać. Głównym celem funkcjonowania klubów integracji społecznej jest zwiększenie zatrudnienia osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym z tytułu długotrwałego bezrobocia. Do głównych zadań KIS należy organizacja i prowadzenie:

1) programów zatrudnienia tymczasowego mających na celu pomoc w znalezieniu pracy na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy, w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy, u pracodawców, wykonywania usług na podstawie umów cywilnoprawnych oraz przygotowanie do podjęcia zatrudnienia;

2) poradnictwa prawnego;

3) działalności samopomocowej w zakresie zatrudnienia, spraw mieszkaniowych i socjalnych³⁵.

Udział w zajęciach organizowanych w KIS jest dobrowolny. Relacje pomiędzy pracownikami a podopiecznymi są mniej formalne niż w CIS, ale obowiązuje również kontrakt socjalny jako podstawa w zajęciach w klubie. Proces reintegracji w klubie integracji społecznej przebiega wielowymiarowo:

– wymiar społeczno-interpersonalny – polegający na odbudowaniu więzi społecznych i powrocie do respektowania powszechnie uznawanych norm społecznych;

– wymiar kulturowy – powrót do norm społecznie sankcjonowanych korzystny dla indywidualnych osób, rodzin i grup wspólnotowych;

²⁹ CIS – skrót od centrum integracji społecznej

³⁰ B. Klein, *Spółdzielnia socjalna-szansa na nowe miejsca pracy, Caritas Archidiecezji Gdańskiej – PRR Na Fali*; http://www.zysk50plus.pl/storage/fck/file/spoldzielnie_socjalne.pdf (dostęp: 21.09.2017).

³¹ cis-ostrzyce.pl/misja.html (dostęp: 3.11.2017)

³² Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym; dz. cyt.

³³ Tamże.

³⁴ KIS – skrót od klub integracji społecznej

³⁵ Za: A. Żukiewicz, *Reintegracja społeczna i zawodowa podopiecznych systemu pomocy społecznej. Przykład działalności Klubu Integracji Społecznej, Impuls, Kraków 2009, s.91; Ustawa z dnia 13 czerwca..., dz. cyt., art. 18.2.*

– wymiar duchowo-moralny – dążenie do odbudowania i stosowania systemu wartości, zasad i reguł w codziennym życiu, rozwijanie aspiracji i wyznaczanie celów życiowych;

– wymiar zawodowy – poszukiwanie i podnoszenie kwalifikacji zawodowych oraz stałego zatrudnienia;

– wymiar obywatelski – utożsamianie się z postawami współodpowiedzialności wobec wspólnoty.

Jednym z zadań KIS jest organizowanie robót publicznych oraz rozpoznawanie środowiskowych potrzeb, które w ramach robót publicznych mogą być zrealizowane, co sprzyja tworzeniu nowych miejsc pracy, służy poprawie estetyki i infrastruktury środowiska lokalnego³⁶. Ponadto KIS przygotowują kandydatów do uczestnictwa w zajęciach organizowanych w CIS z zakresu rozumienia przepisów ustawy o zatrudnieniu socjalnym, a także do podjęcia zatrudnienia wspieranego³⁷. Działalność edukacyjna KIS polega na organizowaniu:

– kursów, szkoleń i zajęć nauki języków obcych w grupach osób indywidualnych i rodzinnych (szczególnie korzystnych dla osób chcących podjąć pracę za granicą kraju);

– kursów z zakresu autoprezentacji wobec przyszłych pracodawców, przygotowania dokumentacji w celu podjęcia pracy;

– kursów przygotowania zawodowego;

– szkoleń z zakresu podstaw prawa pracy, zasad tworzenia własnych form i spółdzielni socjalnych;

– wstępne przygotowanie grup kandydatów na zajęcia w CIS³⁸.

Zakłady aktywności zawodowej mogą stanowić właściwą formę pomocy jedynie tym osobom bezdomnym, które mają orzeczenie niepełnosprawności w stopniu umiarkowanym lub znacznym i nie mogą znaleźć zatrudnienia na otwartym rynku pracy. Oprócz organizacji zatrudnienia zakłady aktywności zawodowej dbają o odpowiednie warunki socjalne, a także zapewniają pomoc medyczną i rehabilitację.

Podsumowanie

Edukacja osób bezdomnych wpisuje się w szeroki kontekst zrównoważonego rozwoju społecznego "skoncentrowanego na ludziach" oraz realizacji ich materialnych, społecznych i psychicznych potrzeb. Sprzyja temu system pomocy społecznej oraz rozwój działalności organizacji pozarządowych, które podejmują szeroko zakrojoną i wielowymiarową działalność na rzecz pokonywania problemu bezdomności zagrażającego wykluczeniem społecznym i powodującego regres w rozwoju jednostek i społeczeństw. Edukacja osób w sytuacji bezdomności za główny cel przyjmuje realizację możliwości i wolności człowieka, które czynią go podmiotem własnego rozwoju. Bezdomność pokonywana w ramach aktywizacji społeczno-zawodowej z dużym osobistym udziałem osób zainteresowanych pokonaniem tego problemu daje trwalsze efekty i poprawia status społeczny tych osób. Bezdomni traktowani podmiotowo mogą mieć autentyczne poczucie rozwoju definiowanego jako: "Wyższy standard życia. Rosnący dochód *per capita*. Wzrost zdolności produkcyjnych. Poskromienie natury. Wolność dzięki kontroli środowiska. Wzrost gospodarczy. Nie tylko wzrost, ale wzrost sprawiedliwy. Przeciwdziałanie biedzie. Zaspokojenie podstawowych potrzeb. (...) Niezależność gospodarcza, samodzielność. Możliwość samospelnienia dla wszystkich. Wyzwolenie, możliwość postępu społecznego"³⁹, który może się dokonać z ich udziałem i nadać ich życiu nowy wymiar.

Bibliografia

1. Anioł W., *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.
2. Barczyk-Nessel A., Nessel D., *Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych część I – kontekst teoretyczny*, "Nauczyciel i Szkoła" 2013, nr 2 (54).

³⁶ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym; dz. cyt.

³⁷ Tamże, art. 16.

³⁸ *Tworzenie i funkcjonowanie Klubu Integracji Społecznej. Vademecum – Jak założyć, prowadzić i finansować Klub Integracji Społecznej, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, luty 2005, s. 4–5.*

³⁹ A. Payne, N. Phillips, *Rozwój, Sic!*, Warszawa 2011, s. 14.

3. Bartosz B., Błażej E., O doświadczeniu bezdomności, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1995.
4. Bauman Z., Życie na przemiał, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
5. cis-ostrzyce.pl/misja.html (dostęp: 3.11.2017).
6. Dębski M., Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. Na podstawie wyników badań socjodemograficznych w 2011r., "Forum. O bezdomności bez lęku", Rok IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011.
7. Dębski M., Wyniki badań socjodemograficznych w 2011 r.. Odpowiedzi na poszczególne pytania kwestionariuszowe a wiek osób bezdomnych oraz ich fazy bezdomności, w: Forum. O bezdomności bez lęku, R. IV, red. Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2011.
8. Duracz-Walczak A., Przyczyny wchodzenia w bezdomność i pozostawiania bezdomnym, w: W kręgu problematyki bezdomności polskiej, red. A. Duracz-Walczak, Warszawa-Gdańsk 2000–2002.
9. Informator o instytucjach niosących pomoc osobom bezdomnym w województwie pomorskim 2006, "Pomost. Pismo Samopomocy. Kompendium. Bezdomność a Zdrowie. Informator dla instytucji służby zdrowia i pomocy społecznej", Gdańsk 2006.
10. Klein B., Spółdzielnia socjalna-szansa na nowe miejsca pracy, Caritas Archidiecezji Gdańskiej – PRR Na Fali; http://www.zysk50plus.pl/storage/fck/file/spoldzielnie_socjalne.pdf (dostęp: 21.09.2017).
11. Leksykon pojęć socjologicznych: wybrane terminy z polskiej i niemieckiej polityki społecznej i pracy socjalnej, red. G. Firlit-Fesnak, B. Szatur-Jaworska, Warszawa 1995.
12. Meller A., Szczypior E., Standard Pomocy Instytucjonalnej, w: Od ulicy do samodzielności życiowej. Standardy społecznej i zawodowej (re)integracji osób bezdomnych w sześciu sferach, red. A. Dębska-Cenian, P. Olech, Gdańsk 2008.
13. Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, t.1, Warszawa 1996.
14. Olech P., Standardy etyczne w pracy z osobami bezdomnymi, "Pomost – pismo o bezdomności bez lęku", red. P. Olech, M. Płona, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2006.
15. Payne A., Phillips N., Rozwój, Sic!, Warszawa 2011.
16. Piekut-Brodzka D., Bezdomni z wyboru a praca socjalna, w: Praca socjalna służbą człowiekowi, red. L. Malinowski, M. Orłowska, Wyd. Akademickie "Żak", Warszawa 1998.
17. "Pomost. Pismo samopomocy. Kompendium bezdomność a zdrowie. Informator dla instytucji służby zdrowia i pomocy społecznej", Gdańsk, grudzień 2006.
18. Przymeński A., Bezdomność, polityczno-społeczne definicje i formy zjawiska, "Praca Socjalna" 1998, nr 4.
19. Przymeński A., Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001.
20. Stankiewicz L., Zjawisko bezdomności. Etapy przechodzenia w stan bezdomności, "Auxilium Sociale" 1999, nr 1–2.
21. Szafranec K., Anomia, przesilenie tożsamości. Jednostka i społeczeństwo wobec zmian, Toruń 1986.
22. Szluz B., Bezdomne kobiety w opinii bezdomnych kobiet, "In seminarie. Poszukiwani Naukowe" 2010, č. 30.
23. Szluz B., Znaczenie edukacji w przeciwdziałaniu marginalizacji społecznej osób bezdomnych, w: pedagogika wobec zagrożeń marginalizacją jednostek, grup i regionów, red. M. Chodkowska, A. Mach, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.
24. Śledzianowski J., Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta a bezdomność, Wydawnictwo Rubikon, Wrocław 1995.
25. Tworzenie i funkcjonowanie Klubu Integracji Społecznej. Vademecum – Jak założyć, prowadzić i finansować Klub Integracji Społecznej, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, luty 2005
26. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym; Dz. U. z 2015, poz. 1567.
27. Ustawa z dn. 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej; Dz. U. z 4.09.2015 r., poz. 1310.
28. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie; Dz. U. 2017, poz. 573.
29. www.misja.com.pl/liczba-osob-bezdomnych-w-2015/.

30. wyborcza.pl/7,75398,21508817,policzyli-polskich-bezdomnych-wśród-nich-ponadtysiac-dzieci.html.

31. Zrałek M., Warunki mieszkaniowe w województwie śląskim jako czynnik marginalizacji i wykluczenia społecznego, w: Zapobieganie wykluczeniu społecznemu, red. L. Frąckiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005.

32. Żukiewicz A., Reintegracja społeczna i zawodowa podopiecznych systemu pomocy społecznej. Przykład działalności Klubu Integracji Społecznej, Impuls, Kraków 2009.